

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Ruuskanen, Petri

Title: Poliittisia tulkintoja 2000-luvun talouskriisistä

Year: 2012

Version:

Please cite the original version:

Ruuskanen, P. (2012). Poliittisia tulkintoja 2000-luvun talouskriisistä.
Kansalaisyhteiskunta, 3 (1), 85-92.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

POLIITTISIA TULKINTOJA 2000-LUVUN TALOUSKRIISISTÄ

Björn Wahlroos (2012). Markkinat ja demokratia. Loppu enemmistön tyrannialle. Otava: Helsinki.

Yrjö Kallinen, Juha Koivisto, Lauri Lahikainen ja Antti Ronkainen (toim.) (2011). Kurssi kohti konkurssia. Talouskriisin syyt ja seuraukset. Vastapaino: Tampere.

Petri Ruuskanen*

Vuodesta 2008 lähtien on talousuutisten keskeinen aihe ollut globaali talouskriisi. Kriisi on kiristänyt niin yksityisten ihmisten, yritysten kuin julkisten talouksien mahdollisuuksia saada lainoitusta. Kriisin alkusyyt on monissa analyyseissa jäljitetty Yhdysvaltojen löysään rahapolitiikkaan ja siitä johtuneeseen asuntomarkkinoiden holtittomaan luotonantoon. Finanssikriisin myötä kiristyneet luottoehdot ovat samalla tuoneet näkyvästi esiin jo pitkään jatkuneen julkistalouksien alijäämien kasvun erityisesti eteläisessä Euroopassa. Samalla on kivuliaalla tavalla ajautettu julkisten talouksien rahoituskriisiin, pankkikriisiin ja euroalueen valuuttakriisiin.

Kriisit ovat sisäsyntyinen osa kapitalistista talousprosessia. Samalla kriisit tuottavat usein kiinnostavia mahdollisuuksia käydä keskustelua talousprosessin luonteesta, kriisien perimmäisistä syistä ja kehityksen uusista suunnista. Erityisen hyvä esimerkki tästä on 1930-luvun talouslama seurauksineen, jotka tuottivat poikkeuksellisen paljon kiinnostavaa sosiaalitieteellistä kirjallisuutta. Esimerkkeinä voi mainita John Maynard Keynesin, Joseph Schumpeterin, Karl Polanyin ja Friedrich Hayekin, jotka kaikki julkaisivat elämään jääneitä klassikkoteoksia suuren laman tulkintoina. Myös nykyinen laaja talouskriisi on jo jonkin aikaa tuottanut aikalaisanalyysiä kriisin syistä ja seurauksista. Nyt käsillä on vastikään Suomessa ilmestynyt Björn Wahlroosin pamfletti *Markkinat ja demokratia* sekä marxilaisia kriisitulkintoja kokoava antologia *Kurssi kohti konkurssia*.

* Petri Ruuskanen on sosiologian yliopistonlehtori Jyväskylän yliopistossa.
Email: petri.ruuskanen@jyu.fi

Voisi kuvitella, että uusliberaaleilla kannanotoillaan usein julkisuudessa provosoiva Wahlroos ja marxilaiset taloustieteilijät lähestyisivät kriisiä täysin päinvastaisista näkökulmista. Molemmat kuitenkin kiinnostuvat tarkasteluissaan Karl Marxilta peräisin olevaan taloudelliseen historiantulkintaan. Johtopäätökset kriisin syistä ja seurauksista poikkeavat luonnollisesti radikaalisti toisistaan.

Kohti laajenevia markkinoita

Björn Wahlroosin Suomessa paljon huomiota saaneen teoksen kiinnostuksen kohteena on institutionaalista taloustieteestä tuttu markkinoiden, hierarkian ja demokratian – tai markkinoiden, yritysten ja politiikan – välinen suhde. Erityisesti teos keskittyy markkinoiden ja demokratian suhteeseen yrityshierarkioiden ja hierarkkisten valtioiden käsittelyn jäädessä selvästi taka-alalle.

Wahlroos on tunnettu julkisista provokatiivisista kannanotoistaan, joissa hän yleensä kritisoi julkisen sektorin kokoa ja siitä seuraavia kannustinongelmia. Teoksessa hän valittelee sitä, ettei julkisuus juuri arvosta provokaattoreita. Ilmeisesti teoksen yksi ajatus onkin systematisoida provosoinnin taustalla olevia ajatuskulkuja. Samalla hän poleemisella tyyllillään jatkuvasti jakaa ihmisiä vuohiin ja lampaisiin. Sankareita ovat yksilökeskeisiä ihanteita vaalivat uusliberaalit, etenkin Chicagon koulukunnan taloustieteilijät James Buchanan ja Milton Friedman sekä teoksen lopussa vapautuksen vision tarjoava konservatiivien suosima populäärifilosofi Ayn Rand. Konnia puolestaan ovat markkinoiden toimintakyky epäilevät ja valtion taloudellista sääntelyä perustelevat keynesiläiset. Erityisesti kohteena on John Kenneth Galbraith.

Vaikka Wahlroos selkeästi asettuu liberaaliin leiriin, hän ei kuitenkaan kokonaan omaksu markkinaliberalismin historiatonta analyysiä. Hän hyväksyy Marxin historiallisen materialismin hedelmällisenä lähtökohtana tarkastella kapitalistista talousprosessia. Tämä juontuu Joseph Schumpeterilta omaksutusta näkemyksestä, jonka mukaan marxilainen historian tulkinta mahdollistaa talouden tarkastelun evoluutiönä prosessina. Tässä ajattelussa kriisit ja niihin liittyvä kehitys ovat luonteva osa kapitalistista kilpailua ja innovatiivista luovaa tuhoa.

Marxin, Max Weberin ja Schumpeterin tavoin Wahlroos päätyy kirjoittamaan kapitalismin instituutioiden historiaa. Wahlroos moittii Marxia heikosta historian tajusta, mutta samalla hahmottelee itse historiaa hyvin karkealla pensselillä. Weberin 1920-luvulta peräisin oleva *Wirtschaftsgesichte*-teoksen lukeminen olisikin ollut hyödyllistä ja avannut nyansoidumman näkökulman markkinakapitalismin syntymisen institutionaalsiin edellytyksiin.

Keskeisessä osassa teoksessa ovat omistusoikeuden, modernin yrityksen ja demokraattisen valtion synty ja kehittyminen, joiden Wahlroos katsoo muotoutuneen osana talouden kehitysprosessia. Analyysin taustalla on schumpeterilainen luovan tuhon historian kirjoitus. Schumpeter kuitenkin – uransa varhaisvaiheen virheistään oppineena – rajasi teoriansa koskemaan vain taloutta. Wahlroos puolestaan laajentaa kilpailuun liittyvän luovan tuhon koskemaan myös valtiollisia järjestelmiä. Hänen mukaansa globaaliin kapitalismiin liittyvä kilpailu on nakertanut kansallisvaltion toiminta-alueita siinä määrin, että nykyisin myös poliittinen vallankäyttö on entistä selvemmin alistettu kilpailulle. Erityisesti demokraattinen hallintajärjestelmä joutuu kilpailemaan markkinoilla Aasian hierarkkisten valtiokapitalismien tai muiden ”kevytdemokraattisten” valtiomuotojen kanssa.

Kirjan varsinainen kysymys on eri hallitsemisjärjestelmien työnjako. Liberaalin taloustieteen perinteen mukaisesti teosta leimaa vankka markkinausko, joskaan minään ultraliberaalina Wahlroosin näkemystä ei voi pitää. Markkinat nähdään tehokkaimpana informaationkäsitteilyinstituutiona, mikä tekee niistä tehokkaimman tavan jakaa resursit yksilöitä kunnioittavalla tavalla. Valtiolla on oma roolinsa toimia markkinoiden täydentäjänä tarjoamalla kohtuullinen määrä julkishyödykkeitä, joiden rahoituksessa Wahlroos muun muassa hyväksyy progressiivinen verotuksen. Keskeinen ongelma Wahlroosille onkin se poliittinen prosessi, jonka pohjalta julkisen sektorin koko muodostuu. Erityisesti hän on huolissaan mediaanitulojen alle jäävän enemmistön halusta kasvattaa julkista sektoria ja tulonsiirtoja. Siksi demokraattisen valtion ala tulisi Wahlroosin mukaan tarkasti rajata ja markkinoiden alaa mahdollisuuksien mukaan laajentaa.

Wahlroosin mukaan liberaalien demokratioiden erityinen ongelma on niihin liittyvä liika demokratia. Tämä tuottaa järjestelmään enemmis-

tön tyrannian. Demokratiakritiikkinsä lähtökohtana Wahlroos käyttää Alexis de Tocquevillen klassista teosta *Demokratia Amerikassa*, johon hän pohjaa puheensa enemmistön tyranniasta. Samalla hän kokonaan unohtaa Tocquevillen – ja toisen klassikkonsa Adam Smithin – keskeisen ajatuksen kansalaisyhteiskunnasta demokraattisen prosessin keskeisenä välittäjänä. Wahlroos ymmärtää sosiaaliset siteet lähinnä transaktiokustannuksina, jotka tuottavat harmillista kitkaa markkinoiden toimintaan. Tocquevillille sosiaaliset siteet, erityisesti kansalaisten julkinen yhteinen toiminta, tuottaa yhteiskuntaan valistunutta rationaalisuutta, joka lopulta mahdollistaa kilpailevien intressien yhteensovittamisen ja siten poliittisen prosessin toimivuuden. Esimerkiksi institutionalistit, kuten Robert Putnam, lukevatkin Tocquevilleä täysin päinvastaisesta suunnasta kuin Wahlroos. Heille markkinoiden toiminta edellyttää toimivaa kansalaisyhteiskuntaa ja toimivaa demokratiaa. Tällöin nimenomaan sosiaaliset verkostot ja niistä syntyvä kansalaisyhteiskunta ovat se kudos, jolle markkinoiden perustana oleva luottamus rakentuu. Markkinat toimivat kiinnittyneinä muihin sosiaalisiin instituutioihin ja historiallisesti muodostuneisiin käytäntöihin. Niinpä myös Wahlroosin keskeinen oppi-isä, Joseph Schumpeter, korosti että liian vapaasti toimivat markkinat todennäköisesti lopulta murentavat ne sosiaaliset instituutiot, joille kapitalistisen talouden ja demokratian toimintakyky rakentuvat.

Vai kurssi kohti konkurssia?

Kun vakiintuneeseen yhteiskunnalliseen eliittiin kuuluva Wahlroos kokoaa yhteen vapaiden markkinoiden ja monetaristisen talouspolitiikan argumentteja, nuorten marxilaisten yhteisponnistuksena toimitettu ja käännetty *Kurssi kohti konkurssia* puolestaan kokoaa yhteen vasemmistolaisia kriisitulkintoja. Teos on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa muodostuu artikkeleista, jotka käsittelevät finanssikriisin taustaa ja suhteuttavat sitä marxilaiseen käsitteistöön (Leo Panitch & Martijn Konings; Wolfgang Fritz Haug). Toinen osa muodostuu Andrew Klimanin ja David McNallyn artikkeleista, jotka analysoivat kapitalismin toisen maailmansodan jälkeisiä suhdanteita ja kriisitendenssejä. Kolmannen osan taas

muodostavat tekstit, joissa pyritään hahmottelemaan kapitalismin vaihtoehtoja ja vastavoimia (Stuart Hall & Doreen Massey; Mario Candeias; David Harvey) sekä etsitään uutta politiikkaa Euroalueen kriisin hoitamiseksi (ranskalaisten taloustieteilijöiden manifesti).

Panitchi ja Konings kuvaavat hyvin talouskriisin taustoja. 2000-luvun alussa Yhdysvaltojen keskuspankki löyhensi rahapolitiikkaansa nostatakseen talouden informaatioteknologiakuplaa seuranneesta lamasta. Tämän seurauksena pankit saivat käsiinsä runsaasti halpaa rahaa. Luotonannon laajentaminen edellytti keinoja löytää uusia markkinoita. Tämä merkitsi palvelujen laajentamista niiden kuluttajien keskuuteen, joiden lainanmaksukykyä oli aiemmin pidetty rajallisena. Nyt kiinteistölainayhtiöt – valtionhallinnon painostamina, kuten Wahlroos huomauttaa – alkoivat rakentaa uudenlaisia lainoja köyhiä talouksia varten. Nämä niin kutsutut ”subprime-lainat” oli suunnattu luottokelpoisuudeltaan kyseenalaisille kuluttajille. Korkeariskiset subprime-lainat arvopaperistettiin eli ne paketoitiin laajemmiksi kokonaisuuksiksi ja myytiin pääomamarkkinoilla eteenpäin erilaisina strukturoituina sijoituskohteina, joille oli tyypillistä niihin liittyvä odotettu korkea tuotto, mutta samanaikainen korkea riski. Panitchin ja Koningsin mukaan vuonna 2006 jo 28 % kaikista Yhdysvaltojen kiinteistölainoista oli näitä heikon maksukyvyn omaaville asiakkaille suunnattuja paketoituja lainasopimuksia. Löyhä luotonanto kasvatti Yhdysvaltojen asuntomarkkinoille kiinteistökuplan. Kun kupla puhkesi, asunnot jäivät luottoa myöntäneiden pankkien käsiin. Samalla sekä asuntojen vakuusarvot että subprime-lainojen jälkimarkkinat romahtivat. Ongelmat levisivät nopeasti myös talouden muille sektoreille. Pankkien ja muiden rahoitusmarkkinoiden toimijoiden välille syntyi syvä epäluottamus, kun ei ollut tietoa siitä, keiden vastuulla asuntomarkkinoiden hintojen jyrkän laskun takia maksukyvyttömiksi joutuneiden asiakkaiden luotot viime kädessä olivat. Tämä johti pankkijärjestelmän lamaantumiseen ja koko taloutta koskevaan luottolamaan, joka levisi myös Eurooppaan.

Marxilaisessa taloustieteessä kapitalistisen talousprosessin ydin on kilpailusta johtuva yritysten voittojen pieneneminen tai ”voiton suhdeluvun laskutendenssi”, joka tuottaa järjestelmään sisäsyntyisen epävakauden. Kasvavien voittojen tuottaminen edellyttää jatkuvaa kasvua,

mikä johtaa siihen että yritykset pyrkivät jatkuvasti laajentamaan markkinoitaan ja ottamaan uusia resursseja pääoman kasaantumisen piiriin. Samalla voiton suhdeluvun laskutendenssi johtaa järjestelmän toistuviin kriiseihin, joissa talouden kasvukaudella ylikasaantunutta pääomaa tuhoutuu. Kriisiä seuraa usein vastatendenssi, jossa pääoman omistajat pyrkivät järjestämään tuotannon ja siihen liittyvät sosiaaliset suhteet uudella tavalla, mikä onnistuessaan voi mahdollistaa pääoman tuottavuuden uuden kasvujakson.

Pitkälle kehittyneiden teollisten kansantalouksien 1970-luvun kriisin jälkeinen hidas talouskasvu saa Klimanin esittämään, että voiton suhdeluvun lasku on havaittavissa empiirisesti amerikkalaisilla aineistoilla. Toisaalta on varsin vakuuttavasti argumentoitu, että informaatioteknologian kehittyminen ja sitä hyödyntävien globaalien tuotantoverkostojen kehittyminen on tuottanut kapitalismiin dynamiikkaa, joka ei ilmene yksittäisten kehittyneiden kansantalouksien tarkasteleluista. Kirjan kiinnostavinta antia onkin tätä kehitystä analysoiva David McNallyn yli seitsemänkymmenen sivun artikkeli globaalien kapitalismin kehityksestä viimeisen viidenkymmenen vuoden aikana. Globaalilla tasolla tarkasteltuna näyttää siltä, että teknologiset, sosiaaliset, poliittiset ja alueelliset muutokset ovat tuottaneet 1980-luvulta viime vuosiin saakka kestäneen uuden kasaantumisjakson, joka on ylläpitänyt yritysten voittoja. Samalla markkinoiden jatkuva laajeneminen on tuottanut talouteen epävakautta, joka on kasvattanut talouden riskejä ja korostanut riskien hallinnan ja niiltä suojautumisen merkitystä. Tämän myötä tulevaisuuteen liittyvän epävarmuuden hallinnasta on tullut ennenäkemättömän laajaa globaalia liiketoimintaa. Riskinhallinnassa käytettävien johdannaisten volyymin jatkuva kasvu on johtanut siihen, että talous on entistä enemmän kiinnittynyt tulevaisuuden epävarmoihin tuottoihin tai ”fiktiiviseen pääomaan”. Tämän myötä järjestelmään on leivottu sisään riskejä, joita kukaan ei ole kyennyt hahmotamaan tai hallitsemaan. Näiden realisoituminen finanssikriisissä voi johtaa talouskasvun pitkään heikkenemiseen, mikä vääjäämättä lisää köyhyyttä ja huono-osaisuutta.

Taluskriisin politisointi

Kriiseihin kuuluu se, että prosessin yhteiskunnalliset seuraukset, kuten pääoma-arvojen tuhoutuminen tai tulonmenetykset jakaantuvat epäta-
saisesti. Kriisit myös nostavat esiin kysymyksiä järjestelmän oikeuden-
mukaisuudesta. Tässä mielessä ne luovat myös maaperän kriittiselle
ajattelulle ja poliittisten vaihtoehtojen etsimiselle. Kuten Stuart Hall
toteaa, avaavat kriisit konjunktuurien saumakohtina mahdollisuuden
pohtia talouden, kulttuurin, politiikan ja ideologian yhteyksiä uudella
tavalla.

Käsillä olevat teokset tarttuvat juuri tähän mahdollisuuteen. Molem-
pien teosten kirjoittajien selvä pyrkimys on politisoida analyysinsä.
Wahlroos edustaa yhteiskunnan taloudellista vakiintunutta eliittiä,
jonka poikkeuksellisen nopea vaurastuminen on perustunut juuri vii-
meisen kolmenkymmenen vuoden yhteiskunnallisen kehityksen taita-
vaan hyödyntämiseen. Hänelle egalitarismi on se vihollinen, jota vastaan
eliitin on taisteltava. Hänelle keskeiset vakaan taloudellisen kehityksen
turvaajat ovat vapaat markkinat ja riippumaton keskuspankkipolitiikka.
Utilitaristin silmin tarkasteltuna demokraattinen yhteiskunta muodos-
tuukin pohjimmiltaan asetelmassa, jossa enemmistö kiristää talouden
tuottavinta vähemmistöä ja verotusta korottamalla jatkuvasti laajentaa
julkisen sektorin alaa. Eliitti puolestaan vastaa kiristykseen uhkaamalla
äänestää jaloillaan. Kirja päättyykin Ayn Randin dystopiaan: kun riiste-
tyllä eliitillä on vain kahleensa menetettävänä, nousee se kapinaan ja
jättää yhteiskunnan. Jää nähtäväksi, missä määrin tulemme näkemään
eliitin joukkopakoa, ja mihin se suuntautuu.

Vasemmistolaiset kirjoittajat puolestaan näkevät kriisin moment-
tina kyseenalaistaa kapitalismi ja suunnata yhteiskunnallista kehi-
tystä uuteen suuntaan. Vastauksia etsitään mm. sosialisoinnista, julki-
sen sektorin laajentamisesta, tuottajien ja kuluttajien tasaveroisuuteen
perustuvista verkostoista sekä talouden paikallistamisesta ja demokra-
tisoinnista. Tuohtuneet taloustieteilijät puolestaan hahmottavat EU:n
liittovaltiokehitystä eurokriisin ratkaisuna. Muutoksen toteuttavaa
voimaa peräänkuulutetaan kansalaisyhteiskunnasta: ammattiliitoista,
horisontaalisista verkostoista, yhteiskunnallisista liikkeistä ja uudesta

opiskelijasukupolvesta. Tietyissä mielessä vasemmistolaisia visioita kuitenkin leimaa pessimismi yhteisen vaihtoehdoisen näkemyksen puuttumisesta ja liikkeiden hajanaisuudesta. David Harvey pitää esimerkiksi kansalaisjärjestöjä niin syvästi nykyiseen järjestelmään kiinnittyneinä, ettei niistä ole uuden politiikan suojelijoiksi.

Nopeasti syntyneelle kriisikirjallisuudelle tyypilliseen tapaan molemmat teokset ovat sisällöltään varsin epätasaisia. Markkinat ja demokratia -teoksen esipuheessa Wahlroos kertoo syyksi käsillä olevan kirjan kirjoittamiselle sen, että kirjoitustahti tuottaa enemmän tekstiä kuin päiväkirjamuoto kykenee sulattamaan. Valitettavasti nopea kirjoitustahti näkyy myös lopputuloksessa. Mihinkään teemaan tai tematiikkojen välisiin suhteisiin ei lopulta paneuduta systemaattisesti, ja kirjan punainen lanka hukkuu monin paikoin. Teos olisikin kaivannut vielä reilua tiivistämistä ja toimittamista. Kurssi kohti konkurssia -teoksen toimittajat ja kääntäjät ovat puolestaan tehneet suuren työn tekstien suomentamisessa ja talouskriisikeskustelua selkiyttävän sanaston laatimisessa. Tieteellisistä kirjoituksista, yhteiskunnallisista keskusteluista ja poliittisista puheenvuoroista koostuvaa teosta vaivaa sitäkin kuitenkin tietty hajanaisuus. Molemmat teokset avaavat kuitenkin kiinnostavan aikakautta peilaavan näkökulman poliittisen oikeiston ja vasemmiston kriisitulkintoihin ja ratkaisuyrityksiin.